

ILEANA DÂRJA

***Tezaurul limbii grecești* al lui Henri Estienne
în colecția Bibliotecii Batthyaneum**

Marile sinteze medievale, *Summae*¹, nu mai satisfac setea de cunoaștere a omului renescentist. Locul lor este luat de dicționare, numite *Tezaur*², în care analiza ia locul sintezei.

Amplul dicționar al limbii grecești *Thesaurus Graecae Linguae* al marelui savant francez, editor și tipograf, Henri Estienne junior³, publicat la Geneva în anul 1572, reprezintă o cartemonument de erudiție și totodată monument al artei tipografice europene din secolul al XVI-lea.

"Estienne", în grafie și pronunție medievală "Stephanus", după metoda latinizantă a vremii, reprezintă numele unei celebre familii-dinastii de editori-tipografi-librari savanți activi la Paris, Geneva și Lyon, care au influențat, timp de 150 de ani, activitatea de tipărire a textelor în Europa. Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum din Alba Iulia, conservă 114 ediții

¹ Titlu dat unor tratate medievale, care reuneau toate cunoștințele dintr-un anumit domeniu; *apud* Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, București, 1992, p. 339.

² În Renaștere, termenul *tezaur* indica un dicționar unilingv, o lucrare lexicografică ce înregistra toate cuvintele vorbirii colective sau cele prezente în textele scriitorilor, poeților etc. reprezentativi pentru limba unei colectivități; *apud* Virgil Olteanu, *op. cit.*, p. 350.

³ Henri Estienne junior (Henricus Stephanus secundus) (1531-1598), *vide* Philippe Renouard, *Répertoire des imprimeurs parisiens, libraires, fondateurs de caractères et correcteurs d'imprimerie depuis l'introduction de l'Imprimerie à Paris (1470) jusqu'à la fin du seizième siècle*, M. J. Minard, *Lettres modernes*, 73, Paris, 1965, p. 1443-1444; Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*. Traducere de Radu Berceanu, București, 1976, p. 202-204; Fred Schreiber, *The Estiennes an annotated catalogue of 300 highlights of their various presses*. Introduction by Nicola Barker, New York, 1982, p. 127-128.

(și 10 dublete) tipărite de diferiți membri ai dinastiei Estienne. Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, deține recordul cu circa 140 unități bibliografice⁴.

Unul dintre cei mai străluciți membri ai familiei a fost Henri junior Estienne (Paris 1531 – Lyon 1598). El este nepotul lui Henri senior⁵, întemeietorul, în 1502, al casei de editură Estienne de la Paris, și al treilea fiu al lui Robert I. Estienne⁶, primul editor-tipograf savant din familie, și al Paretei Bade, fiica lui Josse Bade, decanul de vârstă al tipografilor parizieni⁷.

Spirite erudite ale vremii⁸ i-au asigurat o temeinică educație umanistă. A învățat matematică și astrologie, scria și vorbea ebraică, latină și greacă atât de bine încât, la vârsta de 18 ani, și-a ajutat tatăl la întocmirea ediției lui Dionysios Halicarnaseos. Pasi-

⁴ Elena Damian, *Ediții Stephaniene în colecțiile bibliotecii Academice clujene (I)*, în *Biblioteca și Cercetarea*, XIII, 1989, p. 196-210, 197; *Eadem*, *Ediții Stephaniene în colecțiile bibliotecii Academice clujene (II)*, în *Biblioteca și Cercetarea*, XIV, 1990, p. 79-95; *Eadem*, *Charles Estienne – autor și editor*, în *Biblioteca și Cercetarea*, XVII, 1993, p. 15-25.

⁵ Henri I. Estienne (Henricus Stephanus) (c. 1470-1520) a tipărit 120 de titluri (opere ale Antichității greco-latine, lucrări de teologie, filosofie, astronomie și medicină; *Quinduplex Psalterium* (1508) este punctul de apogeu al activității sale; cele cinci versiuni în limba latină ale Psalmilor vor constitui baza tuturor reimprimărilor ulterioare; *apud* Ph. Renouard, *op. cit.*, p. 1443-1444; A. Flocon, *op. cit.*, p. 198-199.

⁶ Robert I Estienne (Robertus Stephanus) (1503-1559), cel mai cunoscut membru al familiei, primul tipograf al regelui și principalul editor de Biblii în Franța; a tipărit 500 de lucrări în latină, greacă, ebraică, franceză (Biblie, gramatici, dicționare, opere ale Antichității, Renașterii și Reformei), unele semnate de el însuși; a colaborat cu savanți ai vremii și cu mari artiști, între care Claude Garamont (care a creat pentru el caracterele *noua italică* și cele grecești ale regelui) și Geoffroy Torry (autorul ornamentelor); *apud* Ph. Renouard, *op. cit.*, p. 141-143; A. Flocon, *op. cit.*, p. 198-202.

⁷ Josse Bade (1462-1535), flamand, primul mare editor tipograf savant la Paris; a scos 700 de titluri (ediții din clasici greci și latini, texte contemporane, între care primele scrieri ale lui Erasmus; *apud* A. Flocon, *op. cit.*, p. 197-198.

⁸ Danès, perceptor al Delfinului, Jacques Toussaint, lector la Colegiul celor trei limbi, Adriene Turnèbe, cel mai faimos elenist al timpului, și Ange Vergèce, caligraf cretan; *apud* A. Flocon, *op. cit.*, p. 202.

unea pentru limbile clasice i-a fost alimentată de tatăl său, cu care comunica cotidian în limba latină⁹.

Între anii 1547-1555 a străbătut Italia și mai multe țări europene în căutarea manuscriselor rare. În 1549 s-a stabilit la Paris, unde a tipărit alături de tatăl său. Prima operă scoasă pe cont propriu este ediția princeps a *Odelor* lui Anacreon (1554), care se va bucura de un succes european. Din 1555 s-a stabilit la Geneva¹⁰, unde se refugiase tatăl devenit protestant, spre a-și proteja afacerea și pentru a evita cenzura instituită la Paris. Aici, înființează propria tipografie, iar tatăl îi rezervă publicarea operelor Antichității. După moartea tatălui (1559), Henri reunește cele două tipografii și deține controlul asupra afacerii familiei.

Dacă tatăl său poate fi cotate ca cel mai prolific tipograf al dinastiei Estienne, Henri junior este cu siguranță cel mai mare savant al acestei dinastii. Cele mai importante contribuții ale sale sunt în domeniul studierii limbii grecești.

Începând din 1560 el prezintă, în format de buzunar, in-32, o culegere de poeți lirici greci, sub titlul *Pindari Olympia*, care face senzație nu numai în Franța, ci și în Italia și Germania. Editează tragicii greci, mai ales pe Sofocle și Euripide, în cele mai bune versiuni ale lor, adnotate și comentate. Tot el lansează o antologie "microscopică", in-24, consacrată comicilor greci, cu traducere latină și comentarii, și editează poezie contemporană, în special pe cea a prietenului său Théodore de Bèze.

Edițiile sale, ca și ale tatălui său de altfel, par ieșite de sub preșele universităților de astăzi. Este mai puțin cunoscut faptul că paginația sa la ediția lui Platon (1578) oferă și astăzi studenților la filologie și filosofie sistemul universal acceptat de referință la text.

Prin tipărirea edițiilor critice din autorii greci și latini, Henri s-a familiarizat cu capodoperele și a acumulat o vastă experiență în domeniul muncii filologice. Titlurile publicațiilor sale reflectă

⁹ În cenaclul literar pe care tatăl său îl găzduia în reședința din Paris, la care participa elita intelectuală a vremii, limba de comunicare era latina, ceea ce i-a determinat până și pe servitorii să utilizeze cotidian această limbă; *apud* A. Flocon, *op. cit.*, p. 200.

¹⁰ Geneva devine centrul Reformei calvine, unde se refugiază marile figuri ale umanismului reformat, și un pol editorial major.

preocupările acestui spirit riguros, îndrăgostit mai presus de orice de un limbaj corect. Apărător îndârjit al limbilor greacă, latină și franceză, el a dorit cu orice chip să păstreze armonia lor originală. A editat dicționare cu exemple din cei mai buni autori, adnotate și comentate de el însuși, a scris pamflete¹¹, adesea virulente, pentru apărarea celor trei limbi.

Deoarece tipăriturile științifice costau mult, el a făcut apel la subvenții. Și-a închinat lucrările bancherului Ulrich Fugger din Augsburg, a cărui generozitate a omagiat-o autointitulându-se *tyographus illustri viri Hulderichi Fuggeri*. Alteori și-a dedicat edițiile suveranilor Europei. A încercat orice. Nimic nu a ajutat, însă. Tipărirea celor 160 de ediții în diverse limbi a înghițit patrimoniul stămoșilor săi¹².

În anul 1572 a apărut opera sa capitală, faimosul *Thesaurus Graecae Linguae*¹³, tipărit în patru volume in-folio, perechea operei scoasă de tatăl său, *Thesaurus Latinae Linguae*¹⁴. Lucrarea va fi reeditată ultima oară de Didot în 1829¹⁵.

¹¹ S-a angajat într-o polemică iscată în jurul meseriei sale de tipograf și lingvist, prin pamfletul *De abusu linguae Graecae* (1563). În faimosul tratat asupra asemănării limbii franceze cu cea greacă, *Traité de la conformité de langage française avec le grec* (1565), a încercat să demonstreze că limba sa maternă este limba modernă care are cele mai multe afinități cu limba greacă, preferata sa. Alteori a apărat limba franceză de abuzul de italianisme în epocă, în *Deux dialogue du langage fran-cais italianisé et autrement desguizé* (1578), sau a pledat cauza artei tipografiei, într-un poem latin cu titlul *Artis typographiae quaerimonia* (1569), scriind despre "tipografii agramați", cu spirit mercantil, care neglijează grija meticuloasă cu care trebuie pregătite textele pentru tipar, preferând profitul ușor al unor lucrări de mântuială; *apud* A. Flocon, *op. cit.*, p. 204.

¹² *Ibidem*, p. 203.

¹³ Ant. Aug. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Estienne*, ed. 2, Paris, 1843, p. 135, nr. 3; Paul Chaix, Alain Dufour, Gustave Moeckli, *Les livres imprimés à Genève de 1550 à 1600*. Rev. et augm. par Gustave Moeckli, Genève, 1966, nr. 77.

¹⁴ Cel mai serios dicționar latin al vremii, capodoperă a genului, destinat savanților; *apud* A. Flocon, *op. cit.*, p. 203.

¹⁵ *Thesaurus graecae linguae ab H. Stephanus constructus*. Editio nova auctior et emendatior, Londini, in aedibus Valpianis, 1815-1825, 8 vol., in fol., *apud* Jacques-Charles Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur*

Planul inițial al lucrării a fost conceput de tatăl său, care și-a dorit să facă, pentru limba greacă, o lucrare de referință, cum făcuse pentru limba latină. Încă din 1558 Henri lucra deja la acest dicționar, "sub ochiul atent al tatălui", selectând texte din opere grecești. Această operă de referință pentru lexicografia europeană a Renașterii abundă în citate din scriitori greci (circa 154) și din texte de inspirație sacră (Biblie, operele Părinților Bisericii, lucrările Conciliilor bisericești), consultate în ediții aldine sau estienne¹⁶. Cuvintele și expresiile sunt grecești, însă comentarea lor este în limba latină.

Aranjarea cuvintelor nu s-a făcut în formă tradițională, strict alfabetică, ci prin gruparea lor pe baza rădăcinilor etimologice (clasificare analitică), noutate absolută în epocă.

Prin această operă, Henri demonstrează că grecii au avut meritul inegalabil de a fi stabilit bazele raționale ale limbajului, propunând de o manieră inteligibilă un model din care s-au inspirat toate popoarele pentru a comunica între ele. Limba greacă excelează și prin exprimarea cu finețe și exactitate a tuturor sentimentelor umane și a nuanțelor celor mai subtile ale gândirii. În special această lucrare va face din Henri unul dintre principalii artizani ai mișcării umaniste și renașcentiste în Europa.

Lucrarea este monumentală nu numai prin conținut, ci și prin proporții. Patru volume în folio însumând 2104 file, având dimensiunile 383x250 mm¹⁷, au necesitat costuri uriașe de editare. Se știe că, din 1568, Henri a pierdut suportul financiar al lui Ulrich Fugger (+1584). În încercarea de a recupera cheltuielile de tipărire ale acestui dicționar, Henri l-a dedicat împăratului german Maximilian II, regelui Franței Carol IX, reginei Elisabeta I a Angliei, prințului Johann Friedrich al Saxoniei, electorului Johann Georg de Brandenburg, electorului Saxoniei August și academiilor din Heidelberg, Leipzig, Wittenberg și Franckfurt.

de livres ... 5e édition. [Supplément par P. Deschamps et G. Brunet], Paris, Firmin-Didot frères, fils de C^{le}, 1860-1880, 6+2 vol., II col. 1079.

¹⁶ Vezi *Catalogus auctorum Graecorum, ex quorum scriptis vocabula et loquenda genera ... in hoc Thesauro*, p. 7-8.

¹⁷ F. Schreiber, *op. cit.*, nr. 181, p. 156-159.

Vânzarea *Tezaurului* s-a dovedit dezastruoasă. Cartea a fost lansată în anul masacrului din Noaptea Sfântului Bartolomeu, ceea ce a afectat vânzarea lui în Franța. Prețul ridicat a făcut imposibilă achiziționarea lui de către profesori și studenți, cărora le era destinat.

Într-un poem elegiac în limba latină, tipărit pe verso-ul paginii de titlu, Henri junior mărturisește paradoxul că, dacă "alte tezaure aduc fericire și sănătate, transformându-l pe cerșetor în rege, dar acest tezaur m-a făcut din tânăr un bătrân, golindu-mi în același timp și punga. Dar, despre pierderea sănătății și a tinereții nu mă voi plânge, dacă voi judeca că opera încă nu este inutilă"¹⁸.

Că această muncă nu a fost zadarnică o dovedește realitatea faptului că *Tezaurul* grec al lui Henri (ca și *Tezaurul* latin al tatălui său) a rămas instrumentul esențial pentru studiul limbii grecești până astăzi. Dacă Henri nu ar fi tipărit nimic altceva, numele lui ar fi rămas oricum înscris pentru totdeauna în istoria învățaturii umaniste.

Deși a fost tipărit cu privilegiul regelui Franței, Carol IX, care ar fi trebuit să-i garanteze drepturile exclusive asupra lucrării și să o apere de concurență neloyală vreme de 10 ani, *Tezaurul* nu a fost scutit de plagiat. Clasificarea analitică a cuvintelor și publicarea unui rezumat contrafăcut al lui Scapula¹⁹ au dăunat mult vânzării acestei lucrări monumentale, astfel încât tot restul vieții Henri junior a încercat să refacă finanțele zdruncinate ale familiei²⁰.

¹⁸ Thesauri momento alii ditantque beantque/ Et faciunt Croesum qui prius Iruus erat/ At Thesaurus me hic ex divite reddit egenum/ Et facit ut iuvenem ruga senilis aret./ Sed mihi opum levis est, levis est iactura iuventae,/ Ludicio haud levis est si labor iste tuo.//

¹⁹ Brunet indică ediția elzeviriană a acestui dicționar: Scapula Joannes, *Lexicon greco-latinum, cum indicibus; accedunt auctarium dialectorum, lexicon etimologicum et Joannis Meursii glossarium contractum*, Lugd.-Batavorum, Elsevier, 1652, cea mai bună ediție pe care a cunoscut-o dicționarul publicat pentru prima dată în 1580; el se vindea cu 20-25 florini în secolul al XVII-lea; *apud* Brunet, *op. cit.*, V, col. 181.

²⁰ Până la sfârșitul vieții Henri va călători în diferite țări europene, în căutarea piețelor de desfacere. Moartea l-a surprins la Lyon, în martie 1598, pe când se afla în vizită la ginerele său, umanistul Isaac Casaubon.

Primul volum al *Tezaurului* conține trei disertații academice, elogii ale limbii grecești scrise de eleniști contemporani²¹. Ele sunt introduse, ca și dedicația de altfel, prin câte un frontispiciu și o inițială ornamentală foliată de compoziție tipografică, de cea mai bună calitate. Câte o literă mare grecească, încadrată de un chenar mare cu volute, anunță începutul fiecărei unități alfabetice.

Există și un volum al cincilea al acestui dicționar²², care conține câteva texte despre dialectele limbii grecești și două glosare alcătuite de Henri Estienne junior la *Tezaurul* limbii grecești. Acest volum este publicat sub titlul *Glosaria duo e situ vetustatis eruta, ad utriusque linguae cognitionem et locupletationem perutilia. De Atticae linguae seu dialecti idiomatis, comment(arius)*, Excudebat Henr(icus) Stephanus 1573²³. Jacques-Charles Brunet face mențiunea că Glosarul poate apărea uneori și sub titlul *Appendix ...*, care este legat drept volumul 5 al *Tezaurului*. Același aprecia că este destul de greu de întâlnit *Tezaurul* în cele 5 volume reunite și bine conservate. În schimb, cele 4 volume se regăsesc cel mai adesea fără glosar.

Semnătura xylografică a autorului, în formă grecizată "Stefanos", apare pe fila *ii a volumului 1, la sfârșitul volumului 4 și sub prefața-caligramă la *Index*, col. 229-230 vol. 5 (fig. 2).

²¹ Este vorba de colaboratorul lui Aldo Manuzio, Scipio Carteromachus, *Oratio de laudibus literarum Graecarum* (în latină și, parțial, în greacă, susținută la Veneția, conform unei însemnări manuscrise de la p. 1), p. I-X; Antimachus, M. Antonius: *De literarum Graecarum laudibus oratio, in Ferrariensi gymnasio publice habita*, p. X-XI; Heresbach, Conradus: *Ex C. Heresbachii oratione in commendationem Graecarum literarum, excerpta*, p. XII-XX.

²² A. Cioranescu, *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle*, Paris, 1959, nr. 9611; *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. Századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae*. Összeállította/ Composuerunt: Soltesz Erzsébet, Velenczei Katalin, W. Salgó Ágnes, Tom. I-III, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1990, E 449 (în continuare: BNHSzCat.).

²³ F. Schreiber, *op. cit.*, nr. 182; conține 4 file albe, 666 col., 243 p.; vezi și BNHSzCat. E 444: 4 file albe, 666 col., 247/1 p. Glosarul a fost reimprimat la Londra în 1812, într-un tiraj de 100 de exemplare.

Bibliografii francezi Michael Maittaire²⁴ și Jacques-Charles Brunet au presupus că există două ediții ale *Tezaurului*, cea de-a doua publicată la o dată incertă. Cu toate că se vehiculează și ipoteza înlocuirii paginii de titlu de la ediția din 1572, pentru exemplarele rămase nevândute din tipografie, diferențele apar și la nivelul altor file, după cum vom vedea în continuare.

Ediția originală a *Tezaurului* grec din 1572 este descrisă cel mai corect de Schreiber²⁵, care mărturisește că "a analizat personal și alte două variante ulterioare ale Tezaurului din 1572, care sunt tipărite pe hârtie mai subțire și au formatele mai mici, care nu se explică prin micșorarea filelor sub cuțitul legătorului".

Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum din Alba Iulia, conservă două exemplare ale acestei lucrări: un exemplar complet, cu *Appendix* (Q₄ I 14-17), pe care-l vom numi exemplarul "a", și al doilea, fără glosar (X₄ I 33-35), pe care-l vom numi exemplarul "b". În ambele exemplare, tomurile 3 și 4 sunt legate într-un volum.

Analiza comparativă a celor două exemplare din colecția albaiuliană relevă următoarele aspecte: sunt identice titlurile și marca tipografică, celebrul pom de măslin și filosoful, cu motto-ul *Noli altum sapere*, în varianta 25²⁶.

Raportate la exemplarul descris de Fred Schreiber, exemplarele noastre au formatele mai mici: 355x225 mm (a) și 350x215 mm(b).

Așa cum au remarcat și alți bibliografi, diferențe apar și la nivelul paginii de titlu. Adresele tipografice sunt diferite: *Excudebat Henr. Stephanus 1572* (a) față de *Henr. Stephani Oliva* (b). Al doilea exemplar este nedatat. Este adevărat că ambele exemplare omit numele localității de tipărire a operei, situație comună tuturor tipăriturilor scoase la Geneva de membrii familiei Estienne.

Exemplarul "a" se recunoaște după două versuri de pe pagina de titlu: *Nunc alii intrepide vestigia nostra sequantur: Me duce plana via est quae falegrosa fuit*, înlocuite în exemplarul "b"

²⁴ Michael Maittaire, *Stephanorum historia*, London, Benjamin Matte pro Christophor Bateman, 1709, p. 355-359.

²⁵ F. Schreiber, *op. cit.*, nr. 181, p. 156-159.

²⁶ *Ibidem*, p. 259; deviza a fost aleasă de tatăl său și va cunoaște de-a lungul timpului 35 de variante; *apud ibidem*, p. 251-262.

cu un joc de cuvinte care-l vizează pe Scapula: *Quidam spitemnon, capulo tenus abdidit ensem/ Aeger eram a scapulis, sanus at huc redeo*, însoțite de recomandarea adresată lectorului de a citi epistola /prefața/ care urmează, în care se va vorbi despre paguba pricinuită de lexiconul acestuia: *De magno quod idem compendium afferet dispendio agitur in ea quae proxime sequitur epistola*.

În exemplarul "a", pe verso-ul paginii de titlu, apar două poeme elegiace despre *Tezaurul* său, în limbile greacă și latină, adresate de *Henricus Stephanus lectori ...*, al doilea, după cum am văzut deja, vorbește despre prețul intelectual și material plătit pentru realizarea acestei opere. Tot aici este reprodusă copia Privilegiului de imprimare. Locul lor este luat în exemplarul "b" de o prefață: *Henrici Stephani Admonitio de Thesauri sui Epitome, quaecum Lexici Graecol. noui praefert*, în care, după ce se plânge de neplăcerile cauzate vânzării *Tezaurului* de concurența nelocală a *Lexiconului* lui Scapula, autorul adaugă, în traducere română, că "corecțiile și adaosurile pe care le-a făcut celei de-a doua ediții a *Tezaurului* pot fi observate prin compararea cu exemplarul anterior"²⁷. Acest avertisment, în special, este, pentru Brunet, proba existenței unei a doua ediții, care ar fi apărut după publicarea lucrării lui Scapula (1580).

Examenul comparativ a două file luate la întâmplare din ambele exemplarele ale bibliotecii evidențiază și alte diferențe. De exemplu, fila 8v are oglinda textului de 50 rânduri (a) față de 45 rânduri (b); frontispiciul: 10x175 mm (a), 25x140 mm (b) și inițiala: 42x42 mm (a), 32x32 mm (b); fila 10 r: oglinda textului 51 rânduri (a) față de 46 rânduri (b), frontispiciul: 10x125 mm (a) față de 10x155 mm (b), inițiala: 25x25 mm (a) față de 20x20 mm (b). Este evident faptul că ornamentele sunt mai mici și mai sărace în exemplarul "b" și oglinda textului diferă și ea.

Primul exemplar din colecția bibliotecii Batthyaneum are și volumul 5, *Appendix librorum ad Thesaurum graecae linguae pertinentium*²⁸, care se termină cu o errată la textul tuturor

²⁷ Haec enim omnia (corecții și adausuri) non huic posteriori thesauri editioni inserere, verum priorem emisset, posterior etiam, si habere illa quoque vellet, comparanda esset.

²⁸ Conține următoarele opere: Joannes Grammaticus: *De Graecae linguae dialectis* (excerpte), col. 5-32; Plutarchos: *De dialectis, et Homericis earum*

volumelor, coll. 209-212, și cu un Registru al signaturilor caietelor celor cinci volume, în final.

Compararea celor două exemplare ale bibliotecii sub raportul paginației și a signaturii caietelor²⁹ indică identitatea lor, în ciuda diferențelor semnalate mai sus.

Dimensiunile mai mici ale hârtiei ambelor exemplare față de exemplarul descris de Schreiber indică faptul că avem de-a face, în primul caz, cu o variantă a ediției din 1572, apărută după 1573, cel mai târziu în 1574. Exemplarul "b" al *Tezaurului* din colecția noastră este o variantă târzie (de după 1580) sau ediția a doua a acestei lucrări. Pentru că în al doilea exemplar nu există errata, este posibil ca editorul să fi introdus corectura în text, fără schimbarea paginației și a signaturilor caietelor, cum am văzut că procedase pentru textele introductive. Numai un examen filologic sever al textului, obținut prin colaționarea conținutului propriuzis al dicționarului în toate variantele existente, ar putea stabili cu certitudine dacă există două ediții distincte sau dacă avem de-a face cu mai multe variante de imprimare ale primei ediții.

vsu (excerpte), col. 17 bis; *De tropis, et Homericorum eorum vsu* (excerpte), col. 17ter-19. *Ex schematicis, et Homericorum earum vsu* (excerpte), col. 19-27; Trypho Grammaticus: *De Passionibus dictionum, ex Tryphone grammatico*, col. 27-30; Estienne, Henri, jun.: *Collectio vocum quae pro diuersa significatione, accentum diuersum accipiunt*, col. 31. *Verborum quorundam themata, quae magna ex parte sunt anomala, vel poetica, aut certe eiusmodi vt non obiam cuilibet habent originem*, col. 81-204; Herodianos: *De notis numerorum tractatus*, col. 205-214; Galenos, *De mensibus, libellus Galeni: ex collatione cum iis apud Paul. Aegin. et schol. Nicandri leguntur, emendatus (Graece et Lat.)*, col. 213-222; *De mensibus, et partibus eorumdem (Lat. partim Graece)*, col. 223-227; Estienne, Henri, *Index in Thesaurum Linguae Graecae* (pars I-II), col. 229-1746; col. 1-212.

²⁹ (Tom 1): a⁴ b⁶ A⁶ B⁴ x⁶ a⁴ b-z⁶ aa-zz⁶ aaa-zzz⁶ aaaa-ffff⁶ gggg⁴ hhhh⁶ iii-mmmm⁶ nnnn⁴ oooo⁴ = 20, XX, XXIV p., 1946 col., [1] p.; (Tom 2): x⁴ A⁴ B-G⁶ H-K⁴ L-R⁶ S⁴ T⁴ V-Z⁶ AA-ZZ⁶ BBB-YYY⁶ ZZZ⁴ AAAA-GGGG⁴ = [2] p., XII, 1700 col., [1] p.; (Tom 3): Aa-Gg⁴ Hh⁶ li⁴ Kk-Zz⁶ AAa-CCc⁶ DDd⁴ EEe-GGg⁶ HHh⁴ Ili⁶ Kkk-MMm⁴ NNn-ZZz⁶ Aaaa-Zzz⁶ AAaaa-Iliii⁶ Kkkkk⁶ = 1793 col. [3] p.; (Tom 4): AAaa-CCcc DDdd-ZZzz⁶ AAAaa-FFFff⁶ GGGgg⁴ HHHhh-MMMmm⁶ NNNnn⁴ OOOoo⁴ = [2] p., 834 col., [1] p.; (Tom 5): α⁴ β⁴ β bis⁴ γ-i⁶ k⁸ λ-ω⁸ αα-ωω⁸ ααα-ωωω⁶ αααα⁶ ββββ⁶ γγγγ⁴ Aααα-llii⁶ = 1746 col. [recte 1766], [3] p., 212 col., [3] p.

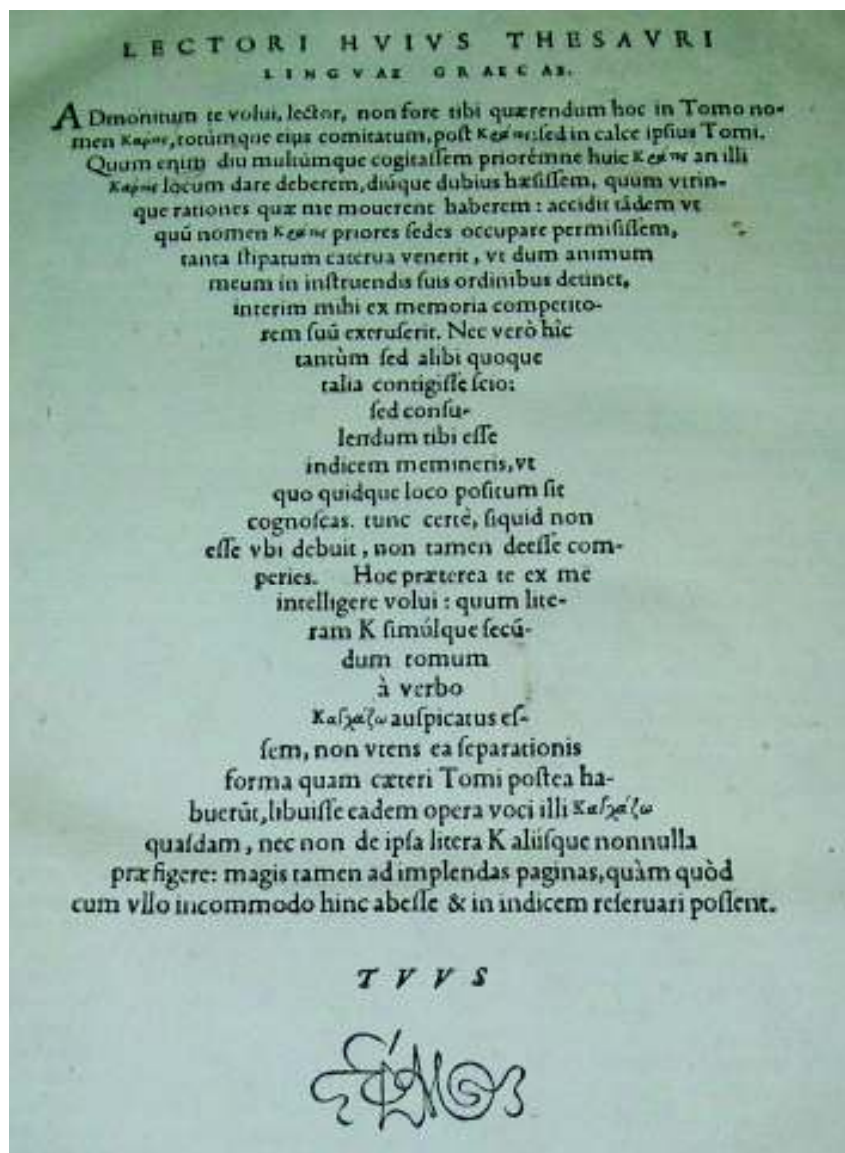

Fig. 2. Prefață-caligramă cu semnătura xilografică: Stephanos.

Exemplarul "a" al acestei lucrări din colecția noastră reține atenția prin circulație și prin legătura de excepție.

Fig. 3. Legătură, vol. 4.

Mai multe însemnări de proprietate de pe paginile de titlu ale volumelor 2, 3, 4 și 5 certifică realitatea că volumele aparțineau lui Petrus Rosinus Wurbensis încă din 19 noiembrie 1616. În 1624 același posesor își aplica monograma P[etri] R[osini] W[urbensis] și anul 1624 pe coperta 1 a volumelor 1, 2 și 4. Nu știm cui a aparținut lucrarea după această dată până la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Însemnări bibliografice autografe ale cunoscutului bibliofil vienez din secolul al XVIII-lea, preotul Ferdinand Daniel Focky, membru al Consistoriului din Passau, pe fila de protecție inițială, indică trecerea lucrării prin mâinile acestuia, la Viena³¹.

³⁰ Messanense prompt. Kap Faro, Vgl. Sizilien, *apud* Benedict Graesse, *Orbis latinus, oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen. Ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuch*. 2. Auflage, Berlin, 1909, p. 207.

³¹ *The Migazzi collection. Documentary sources. III The catalogue of priest Ferdinand Daniel Focky's. IV. The catalogue of the church forefathers and ecclesiastic writers. Fondul Migazzi. Surse documentare III. Catalogul bibliotecii preotului Ferdinand Daniel Focky. IV. Catalogul ope-*

Din însemnarea de proprietate manuscrisă de pe pagina de titlu a volumului întâi aflăm că, în 10 noiembrie 1574, doctorul în teologie Iohannes Baptista Eberhardus a cumpărat lucrarea pentru fiul său, Caspar Eberhard, cu suma de 20 de florini renani, în orașul Mesnium (Magdeburg)³⁰.

Altă însemnare manuscrisă de pe aceeași pagină ne asigură că Caspar Eberhard a cumpărat această lucrare cu 18 florini renani și 16 groși, la moartea tatălui său. Informația pare contradictorie și hilară, față de cea anterioară, cu atât mai mult cu cât ambele apar în același loc pe carte.

Fig. 4. Stema Pomeraniei (vol. I, copera 1 sus, detaliu).

relor părinților și scriitorilor bisericii. Texte îngrijite și studiu introductiv de/ Edited and introduced by/ Ileana Dârja, Alba Iulia, 1999, 233 p., 15 il.

Fig. 5. Stema lui Friedrich, regele Danemarcei (vol. II, coperta 1 jos, detaliu).

Fig. 6. Stemă neidentificată (vol. IV, coperta 2 jos, detaliu).

Fig. 7. Stema oraşului Wittenberg (vol. II, coperta 2 sus, detaliu).

Înainte de 1782 lucrarea aparținea arhiepiscopului-cardinal al Vienei Cristoforo Migazzi, fiind înscrisă în catalogul manuscris al bibliotecii acestuia, la cota FF. 3 (în volumul 3: Conclave III, clasa 2, la pagina 175), sub titlul *Stephani Henrici Thesaurus linguae graecae cum appendice. Folio. Tomi ei Volumina IV, Paris 1572*³². Menționarea greșită a Parisului ca localitate de editare se datorează absenței numelui localității de pe pagina de titlu.

După cum se știe, biblioteca migazziană a fost cumpărată în întregime în anul 1782 de episcopul romano-catolic al Transilvaniei Batthyány Ignác (1741-1798). Această operă figurează și în indexul alfabetic manuscris al tipăriturilor migazziene de la Sibiu din anul 1782, sub cota numerică 3798-3801, cu titlul *Stephani H. Thesaurus Graecae linguae, 1572, Fol, vol 1-3, Appendix*³³ (Elenchus 1782, f. 399v).

Volumul 5 al acestui exemplar conține însemnări manuscrise în limbile latină și greacă din secolul al XVI-lea, scrise de Caspar Eberhard, pe fila de protecție verso și pe pagina de titlu primară a volumului. O însemnare manuscrisă în limba germană, datată 1708, pe coperta 1 interior a volumului 1, relatează și ea despre concurența făcută acestui dicționar de *Compendiul* lui Scapula.

Tezaurului grec al lui Henri Estienne din colecția albaiuliană, varianta "a", integrală, are o legătură specifică Renașterii germane de certă valoare artistică. Ea are dimensiunea de 367x228 (125) mm și este confecționată din carton învelit pe jumătate cu piele natur, ornamentată prin presare la rece. Jumătatea liberă a copertelor a fost inițial învelită cu file dintr-un manuscris latin pe pergament, cu text scris cu *gothica textualis quadrata*, peste care s-a aplicat o învelitoare de hârtie vopsită în culoarea verde. Prin hârtia verde transpar caracterele scrise cu cerneală neagră ale manuscrisului-suport. Toate volumele au tranșă vopsită cu verde.

³² *The Migazzi collection. Documentary sources. I. The Catalogue of the Books owned by cardinal Christophor Migazzi. II. The Index of The Migazzi collection. Fondul Migazzi. Surse documentare. I. Catalogul cărților cardinalului Christophor Migazzi. II. Indexul tipăriturilor migazziene*, Ediție prefațată și îngrijită de/ Edited and prefaced by/ Ileana Dârja, Alba Iulia, 1998, p. 243.

³³ *Ibidem*, p. 467.

Fig. 8. Stema Sfântului Imperiu Roman (vol. II, coperta 1 sus, detaliu).

Fig. 9. Portretul împăratului Carol al V-lea (vol. IV, coperta 1 sus, detaliu).

Ornamentele volumelor 1, 2 și 4 sunt realizate cu placa și ruleta, iar ornamentele legăturii volumului 3 sunt realizate numai cu ruleta. Aceste ornamente sunt uneori semnate și ele indică atelierul de legătorie care a legat volumele.

Caracteristica legăturii Renaștere de tip german este ornamentarea câmpului central cu placa și a chenarelor cu ruleta. Câmpul central conține reprezentări alegorice ale virtuților cardinale, scene biblice, portrete ale principilor germani, stemele acestora, ale orașelor sau statelor germane, portrete ale reformatorilor (Luther, Melanchthon, Hus) etc. Unele dintre ele sunt plăci-pereche, cum este cazul exemplarului nostru.

Deși în colecția de carte veche a bibliotecii noastre există circa 100 de astfel de legături, cercetarea lor nu s-a efectuat deloc până acum, deoarece biblioteca nu dispune de instrumentele de identificare. Este vorba de catalogul în două volume al lui Conrad Haebler³⁴ din 1928-1929, contribuție epocală și una dintre cele mai importante lucrări de referință, după aprecierea continuatoarei lui Haebler, Ilse Schunke³⁵. Identificarea oricărei legături presupune în prealabil realizarea frotiului³⁶ legăturii, pe baza căruia ornamentele pot fi identificate în cataloagele de specialitate. Identificarea acestei legături îi aparține distinsei cercetătoare de la Miercurea-Ciuc, Muckenhaupt Erzsébet³⁷.

³⁴ Conrad Haebler, *Rollen-und Plattenstempel des 16. Jahrhunderts*, I-II-Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 41-42, Leipzig, 1928-1929, lucrare aflată în curs de reeditare, în formă revizuită și mărită; *apud* Muckenhaupt Erzsébet, *XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíkszék m emlékkönyvtár gyűjteményében*, în *Erdélyi Múzeum*, LV. kötet, 1993, 3-4 fűzet, Kolozsvár, 1993, p.1-2 și nota 2.

³⁵ *Beiträge zum Rollen-und Plattenstempel des 16. Jahrhunderts*, Herg. von Ilse Schunke. Konrad Haebler zum 80. Geburtstag am 29. 10. 1937 gewidmet. Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 46, Leipzig, 1937; *apud* Muckenhaupt Erzsébet, *op. cit.*, p. 2, nota 3.

³⁶ Tehnică artistică constând în transferul unei imagini de pe o suprafață mai mult sau mai puțin dură, obținut prin aplicarea unor hașuuri succesive pe hârtia pusă deasupra obiectului.

³⁷ Domnia sa are nu numai instrumentele necesare identificării, dar și experiența și autoritatea identificării unor astfel de legături; în colecția bibliotecii Muzeului din Miercurea Ciuc există 45 de legături specifice

Fig. 10. Portretul lui Johann Friedrich, principele Saxoniei
(vol. IV, coperta 1 jos, detaliu).

Renașterii germane semnate, care provin din 25 de ateliere, între care: Augsburg, Nürnberg, Stuttgart, Wittenberg, Würzburg; *apud* Muckenhaupt Erzsébet, *op. cit.*

Fig. 11. Stema lui Friedrich Wilhelm, ducele Saxoniei
(vol. I, coperta 1 jos, detaliu).

Fig. 12. Stema Saxoniei (vol. IV, coperta 2 sus, detaliu).

Deoarece un catalog al legăturilor renaștentiste germane este în curs de redactare, descrierea de specialitate o rezervăm acestuia. Vom aminti, într-o enumerare succintă, figurile reprezentate de plăcile acestei legături. Ele sunt portrete ale principilor germani (Fridericus, regele Danemarcei³⁸ - **fig. 5**; Fridericus Wilhelm, ducele Saxoniei³⁹ - **fig. 11**; Carol V, împăratul Imperiului Romano-German⁴⁰ - **fig. 9**; Johann Friederich, principele Saxoniei⁴¹ - **fig. 10**; comitele de Olmütz⁴² - **fig. 6**), steme (Pomerania⁴³ - **fig. 4**, Brandenburg⁴⁴, Sfântul Imperiu Romano-German⁴⁵ - **fig. 8**, orașul Wittenberg⁴⁶ - **fig. 7**, Danemarca⁴⁷, Saxonia⁴⁸ - **fig. 12**) și scene alegorice (Iisus crucificat - **fig. 13**, Religio⁴⁹ și Chivotul⁵⁰). Unele au fost realizate de Georg Kammerberger junior⁵¹ sau de diferiți gravori activi în Wittenberg, cum este N. M. *id est* Nicolaus

³⁸ Semnată cu monograma NM; *apud* Haebler, I, p. 300, placa VII. Nicolaus Müller, Wittenberg. N. M.

³⁹ Neidentificată.

⁴⁰ Semnată cu monograma MV (semnătura gravorului); *apud* Haebler, I, p. 464, placa II, MV Monogramm, Wittenberg.

⁴¹ Semnată cu monograma MV; *apud* Haebler, I, p. 464, placa III, MV Monogramm, Wittenberg.

⁴² Neidentificată.

⁴³ Haebler, I, p. 222, placa XIII, Georg Kammerberger (junior), Wittenberg.

⁴⁴ Haebler, I, p. 300, placa XVI, Nicolaus Müller, Wittenberg.

⁴⁵ Semnată N. M. i. e. Nicolaus Müller, Wittenberg, neidentificată în Haebler.

⁴⁶ Stema orașului Wittenberg este datată 1565; ea nu figurează la Haebler; variantă la Haebler, I, p. 300, placa XVII, Nicolaus Müller, Wittenberg.

⁴⁷ Semnată N. M.; *apud* Haebler, I, p. 300, placa VII. Nicolaus Müller, Wittenberg.

⁴⁸ Neidentificată în Haebler.

⁴⁹ Personificată într-o femeie ținând în mâini două făclii, în colțuri în medalioane rotunde, sunt portretele evangheliștilor; *apud* Haebler, I, p. 300, placa XVIII, Nicolaus Müller, Wittenberg.

⁵⁰ Nu figurează în Haebler.

⁵¹ Atelierul familiei Kammerberger a funcționat din anul 1541 până la mijlocul secolului al XVII-lea; la moartea lui Georg, în 1581, fiul său Georg Kammerberger junior îi va lua locul, devenind din 1592 staroste; el va lucra până în 1602; *apud* Muckenhaupt Erzsébet, *op. cit.*, p. 13 nota 26.

Müller⁵² sau cel care semnează cu monograma neidentificată MV. Majoritatea plăcilor sunt însoțite de texte inscripționate într-un cartuș, sub imagine. Nu știm cine este comanditarul acestei legături extraordinare. Este adevărat că aceste portrete și blazoane indică atelierul de legătorie în care a fost legată cartea, dar tot atât de adevărat este faptul că o parte dintre plăci reprezintă steme ale unora dintre personalitățile cărora le era dedicată lucrarea.

Legătura volumului 3 este și ea caracteristică Renașterii germane, însă este diferită de a celorlalte volume. Copertele 1 și 2 diferă între ele. Coperta 1 este ornamentată cu trei chenare concentrice: exterior, cu motive vegetale și florale înlănțuite; median, compus din portrete laice în medalioane rotunde (principi germani) alternativ cu blazoane cu însemne ale statelor germane; mijlociu, cu reprezentările alegorice a trei virtuți cardinale inscripționate: Spes – Carida [*recte* Caritas] – Fides, repetate de trei ori. Ornamentele și-au pierdut amprenta din cauza uzurii, iar cele de pe verso sunt aproape de necitit. Deși nesemnată, presupunem că este tot o legătură din Wittenberg, deocamdată neidentificată.

Pentru că legătura poartă semnătura a doi legători celebri din Wittenberg, Georg Kammerberger junior, care conduce atelierul familiei până în 1602⁵³, și Nicolaus Müller, care moare în 1593, putem presupune că legătura albaiuliană datează de la sfârșitul secolului XVI⁵⁴.

Exemplarul "b" al acestei lucrări din colecția albaiuliană are tot o legătură de Renaștere germană, confecționată din lemn învelit în piele natur ornamentată prin presare la rece. Copertele 1 și 2 ale tuturor volumelor sunt identice. Ele sunt ornamentate cu câte un chenar realizat cu ruleta, cu portrete de principii germani în medalioane rotunde, alternativ cu blazoane cu însemne ale orașelor și statelor germane. Câmpul central, ornamentat cu placa,

⁵² Nicolaus Müller (1572-1593), unul dintre cei mai importanți legători din Wittenberg, ales în repetate rânduri starostele legătorilor din oraș; *apud* Muckenhaupt Erzsébet, *op. cit.*, p. 16, nota 32.

⁵³ *Apud* Muckenhaupt Erzsébet, *op. cit.*, p. 13, nota 26.

⁵⁴ În secolele trecute, instrumentele de legătorie treceau de la un atelier la altul, fie prin moștenire, în cazul înrudirii între familiile de legători, sau prin achiziție, la desființarea unui atelier.

Fig. 13. Iisus crucificat și Chivotul.

Fig. 14. Frotiul legăturii (vol. III, coperta 1, detaliu).

reprezintă un medalion central și un chenar linear cu motive vegetale și geometrice în colțurile interioare. Legătura nu este identificată deocamdată, pentru că este nesemnată.

Din punctul de vedere al circulației exemplarului "b", semnătura autografă a canonicului albaiulian, *Johannis Aemilii Buczy m[anu] p[ropria]*, este singura care figurează pe pagina de titlu a volumului întâi. Reamintim decupajul bazei paginii de titlu a volumului întâi, cu siguranță spre a șterge urma unui proprietar anterior, un orgoliu greu de înțeles pentru colecționarul de astăzi, când fiecare semnătură ridică valoarea exemplarului. Pe pagina inițială a celorlalte volume există câte un *ex libris* manuscris datat 1646, acoperit cu cerneală, sub care semnează, de fiecare dată, canonicul Buczy. Apartenența lucrării la biblioteca canonicului Buczy (+1839) trebuie pusă sub semnul îndoielii pentru că, deși și-a donat cărțile bibliotecii Batthyaneum (circa 1100)⁵⁵, acesta avea și obiceiul să semneze pe dubletele colecției, unele în mod cert migazziene, fiind identificate cu ajutorul surselor publicate sau care conțin notele bibliografice scrise de mâna lui Focky. Cataloagele viitoare ale colecției vor confirma această afirmație.

Thesaurus Graecae linguae al lui Henri Estienne rămâne mărturia înaltelor performanțe obținute de știința Renașterii în domeniul lexicografiei, a performanței sub raport tipografic atinsă de celebra familie de editori-tipografi francezi Estienne și a sacrificiului intelectual și material pe care eruditul editor-tipograf francez Henri II Estienne l-a făcut de dragul științei. În mod paradoxal, lucrarea care i-a adus cea mai mare glorie, i-a adus și ruina financiară iremediabilă.

Legătura primului exemplar al acestei lucrări indică, în plus, performanțele unor ateliere germane de legătorie din Wittenberg (Georg Kammerberger junior și Nicolaus Müller), în epoca Renașterii.

⁵⁵ Ileana Dârja, *Din istoria Bibliotecii Naționale a României Filiala "Batthyaneum" din Alba Iulia. Etapele II-IV (1826-1961)*, în *Apulum*, XLIV, 2007, p. 501, nota 42.

Henri Estienne's *Greek Thesaurus* in the Batthyaneum Library*-abstract-*

The article presents an edition of a treasure of the European spirituality, called *Thesaurus Linguae Graecae*, (4 volumes, 2104 pages of 383 x 250 mm + an *Appendix*), edited by the tipographer Henri Estienne jr at Geneva, in 1572. This ample Greek dictionary represents the peak of Estienne's tipographic career as well as that of the European science and lexicography in Renaissance era.

Paradoxically, this work which brought him fame also brought his publishing house to ruin – Estienne himself states this in the poem which opens the masterpiece. It is the latter which would remind the humanity about the great sacrifice this fascinating man has made for science.

The Romanian National Library's collection – Batthyaneum subsidiary from Alba-Iulia, carefully preserves two copies of the famous book, variants of the genuine, printed in 1572. The complete copy "a" is dated 1573-1574 and the "b" copy, which has no glossary, is a later version, dated 1580. There is also a hypothesis that the later version is actually a second edition of the book.

The article presents Estienne's tipographic activity and its contribution to diffusing the Greek-Latin ancient legacy. The thesis also insists upon the general characteristics of the masterpiece and the specific aspects of the two copies found in Alba-Iulia library.

The binding of the first copy indicates the high level of skills reached by the German workshops from Wittemberg (Georg Kammerberger jr. and Nicolaus Müller).

The picture reproduces pages from the dictionary and aspects of the bindings from copy "a".